

Problemy wykluczenia – konteksty przeciwdziałania ubóstwu dzieci

Streszczenie

Wykluczenie jest kwestią społeczną współwystępującą z ubóstwem i powstającą jako efekt deficytów, ograniczonych możliwości i zasobów osób, rodzin czy grup społecznych. Przywołano znaczenie kapitału ludzkiego w wychodzeniu z wykluczenia oraz cele przyjęte w krajach Unii Europejskiej w strategii Europa 2020. Palącym problemem we wszystkich krajach Unii okazała się bieda dzieci. Polskim rozwiązaniem kwestii ubóstwa dzieci jest program Rodzina 500+ adresowany do rodzin mających na utrzymaniu dzieci w wieku 0–17 lat. W rozdziale przedstawiono dane GUS z lat funkcjonowania programu, które wskazują na ograniczenie skrajnego ubóstwa w rodzinach z dziećmi, oraz opinie respondentów CBOS i rodziców korzystających z programu. Wskazano deklaracje i cele wydatkowania pieniędzy, główne zmiany sytuacji rodziny oraz wątpliwości dotyczące przyszłości programu.

285

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, bieda dzieci, program Rodzina 500+

Wprowadzenie

Termin „wykluczenie” określa sytuację ograniczenia uczestnictwa w życiu zbiorowym, w dostępie do zasobów i usług [Becker-Pestka i in. 2017], co prowadzi do deprivacji wielu potrzeb. Przyjmuje się, że oznacza ono ograniczenie dostępu do dóbr, instytucji i systemów społecznych jak również korzystania z konstytucyjnych praw społecznych i ich realizacji [Szarfenberg 2006: 19]. Wykluczenie stanowi jednocześnie sytuację przeciwną partycypacji społecznej, która obejmuje nie tylko korzystanie z dostępnych dla ogółu społeczeństwa możliwości rozwoju, ale też uczestnictwo i aktywność w wielu dziedzinach życia społecznego, w tym też w wielu realnie podejmowanych inicjatywach społecznych mających na celu wspieranie lub obronę wspólnych interesów [CBOS 2016]. Partycypacja

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

łączy się więc ze świadomością indywidualnego (lub grupowego) wpływu na poziom własnego życia, a wykluczenie stanowi wycofanie i świadomość występujących w tym względnie ograniczeń, deficytów i braku możliwości.

Problem wykluczenia stał się w ostatnich latach ważnym przedmiotem dyskursu w naukach społecznych [Grotowska-Leder 2004; Grotowska-Leder, Faliszek 2005; Frąckiewicz 2005; Głodkowska, Orłowska 2005 i inni cytowani w rozdziale] i w działaniach gremiów krajowych i międzynarodowych na rzecz jego ograniczenia [Jabłoński 2016]. Dostrzeżono bowiem różnice w ekonomicznych standardach życia między krajami, ale także między poszczególnymi grupami społecznymi w tych krajach. Są one zróżnicowane w różnych przestrzeniach życia społecznego, w tym w systemie edukacji, rynku pracy, kulturze czy w opiece zdrowotnej. Natomiast zainteresowanie i badania nad jakością życia pozwoliły sformułować hipotezę, że z jednej strony wykluczenie to indywidualne poczucie niskiej jakości życia i specyficzna izolacja w ramach różnych aktywności społecznych, z drugiej – jest rodzajem ubóstwa [Becker-Pestka i in. 2017], oraz stanowi „niezrealizowane warunki społecznej partycypacji, czyli [...] niezaspokojone ludzkie potrzeby” [Frieske 1996: 236].

Wykluczenie społeczne nie jest jedynie istotnym problem Polski, lecz także podstawowym wyzwaniem współczesnej Europy, ponieważ w skali globalnej powoduje ryzyko niezrównoważonego rozwoju niektórych grup społecznych i środowisk lokalnych w poszczególnych krajach. W celu ograniczenia problemu opracowano strategię Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu [Komisja Europejska 2010]. Już jej podtytuł wskazuje, że jednym z istotnych celów przyjętej strategii jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu poprzez dążenie do aktywizacji i włączenia tych grup, które z różnych przyczyn są/zostały zmarginalizowane. W Strategii określono trzy priorytety ukierunkowane na działania, które mają prowadzić do zmniejszenia istniejących nierówności i skali ubóstwa. Każdy z nich akcentuje wzrost w kwestii wiedzy oraz w działaniach na rzecz włączenia i aktywizacji. Są to:

- wzrost inteligentny (*smart growth*) oznaczający powiązanie wiedzy teoretycznej z praktyką;
- wzrost zrównoważony (*sustainable growth*) skoncentrowany na idei nowoczesnych technologii eksploatacji zasobów środowiska naturalnego i tworzenia nowych miejsc pracy;
- wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu (*inclusive growth*) m.in. przez zwiększenie aktywizacji zawodowej możliwie jak największej liczby osób [tamże].

Choć włączenie i wykluczenie społeczne można interpretować w kategoriach poziomu aktywności na rynku pracy, to bardziej wnikliwa analiza

poszczególnych celów i wskaźników Strategii ukazuje jeszcze inne niż zatrudnienie obszary włączenia v. wykluczenia społecznego. Jest to m.in. jedna z tzw. inicjatyw flagowych (*flagship initiatives*) określona jako „europejski program walki z ubóstwem”. Zwraca ona uwagę na problem spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, która ma się wyrażać poprzez „świadczenie pomocy osobom biednym i wykluczonym społecznie oraz umożliwienie im aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym” [tamże]. Przy czym, co należy uznać za szczególnie istotne, aktywizacja ma się dokonać poprzez dostęp do wiedzy powiązanej z praktyką, poszerzanie kompetencji, budowanie kapitału osobistego [Jabłoński 2016]. Dzięki temu istnieje możliwość wzrostu uczestnictwa w szeroko rozumianym życiu społecznym. Aby ograniczać ubóstwo, niezbędne jest zwiększenie dostępu do edukacji, która w społeczeństwie opartym na wiedzy, jako jedno ze źródeł wertykalnej mobilności społecznej, stanie się szansą społecznego i ekonomicznego włączenia oraz aktywizacji biednych i wykluczonych.

Wiele dotychczasowych badań dotyczących wykluczenia społecznego to badania obejmujące poszczególne kategorie społeczne. Są to m.in. bezrobotni, osoby w starszych kategoriach wieku, jak też młodzież czy dzieci niepełnosprawne [Mikołajczyk-Lerman 2013] oraz mieszkańcy enklaw społecznych. W Polsce szczególnie pogłębione badania nad problemem wykluczenia prowadzone były w Uniwersytecie Łódzkim wśród mieszkańców dużego miasta [Warzywoda-Kruszyńska 1998, 1999]. Podstawowym kryterium wykluczenia we wszystkich badaniach okazała się sytuacja materialna rodzin, życie w ubóstwie warunkowane na ogół złożonymi czynnikami statusowymi, w tym niskim poziomem wykształcenia osób dorosłych, brakiem zawodu, co prowadzi do wykonywania pracy niewymagającej kwalifikacji, a więc niskopłatnej, lub do bezrobocia, a w konsekwencji w obu przypadkach – do niedostatku.

287

Znaczenie kapitału ludzkiego

Łączenie partycypacji v. wykluczenia znajduje oparcie teoretyczne w koncepcjach kapitału ludzkiego. Stanowi on istotny element określający możliwości albo ograniczenia rozwoju i funkcjonowania człowieka. Analizy różnych autorów prowadzone po upływie dekady od początków transformacji pozwoliły wskazać, że w procesach strategii adaptacyjnych wśród uczestników transformacji znaczącą rolę odegrał ich kapitał kulturowy, ekonomiczny i społeczny. Jak bowiem wcześniej stwierdzał Becker: „to, co różnicuje dobrostan ekonomiczny i życiowy ludzi, ma związek

z inwestycjami w kapitał ludzki” [Becker 1962, cyt. za: Grabowska 2019: 21]. Kapitał ludzki (*human capital*) ma dwa wymiary – wymiar formalny określany poziomem wykształcenia i wymiar nieformalny, obejmujący kompetencje społeczne i dobrostan [Grabowska 2019]. Jeszcze szersze od kapitału ludzkiego jest pojęcie „*human capabilities*”, ponieważ uwzględnia także „umiejętności, wiedzę, możliwości (dokonywania wyborów) i pracę włożoną w efekty prowadzenia wartościowego życia, korzystania ze swobód i z realizowania ludzkich możliwości” [tamże: 25]. Inni autorzy odwołują się do pojęcia zasobów społecznych, jakie może posiadać jednostka. Obejmują one szeroką „sieć powiązań/interakcji, które pozostają do dyspozycji jednostek/grup i ewentualnie mogą zostać zmobilizowane do realizacji indywidualnych bądź grupowych interesów” [Długosz 2017], przy czym do zasobów są „wliczane przedmioty, warunki, cechy osobowości, pokłady energii” [Ziółkowski 2000: 175]. Przedmiotami zaś są np. elementy wyposażenia gospodarstwa domowego, a warunkami – korzystne lub niekorzystne warunki bytowe. Posiadane zasoby mogą być spożytkowane do rozwoju jednostek lub grup (np. rodziny), a ich brak lub obciążenie jakimikolwiek deficytami (w tym ubóstwem, brakiem podstawowych sprzętów czy brakiem dostępu do Internetu) mogą ograniczać szanse na rozwój. Zwraca się też uwagę na zasoby indywidualne interpretowane jako nastawienia, dyspozycje, osobowość w szerokim rozumieniu, które mają wpływ na funkcjonowanie jednostek [Mach 2003].

Bieda dzieci – dane o redukcji poziomu ubóstwa

Diagnoza wielu aspektów sytuacji w Polsce, oparta na wielu longitudinalnych badaniach omówionych w publikacjach Janusza Czapińskiego i Tomasza Panka w latach 2003–2019 [*Diagnoza Społeczna...*] oraz wyniki pogłębionych badań wielu autorów, w tym Wielisławy Warzywody-Kruszyńskiej [2001, 2012] i Jolanty Grotowskiej-Leder [Grotowska-Leder, Faliszek 2005; Bunio-Mroczek, Grotowska-Leder 2018], wskazują m.in. na poważną kwestię społeczną, jaką jest ubóstwo, a szczególnie ubóstwo wśród dzieci, które ma wpływ na aktualne funkcjonowanie społeczne młodego pokolenia oraz ograniczenie przyszłych szans życiowych, co w perspektywie prowadzi do dziedziczenia biedy i deficytów w budowaniu kapitału osobistego.

Bieda była definiowana jako stan subiektywnej deprywacji, poczucia upośledzenia w zakresie materialnych warunków życia [Beskid 1996]. Jednak patrzeć na biedę tylko w kontekście sytuacji materialnej było

przez innych autorów kontestowane [Janicka 2000]. Podkreślano też, że biedni jako segment struktury społecznej mają liczne deficyty w obszarach kapitału materialnego, społecznego i kulturowego [Królikowska 2004]. Ponadto ubóstwo jest czynnikiem ryzyka w powstaniu lub pogłębianiu się dysfunkcji, a nawet patologii rodziny. Ma zatem niekorzystne konsekwencje dotyczące nie tylko jednostek czy rodzin, ale też oddziałuje na ogólną strukturę społeczną i pośrednio na ograniczenie szans rozwojowych części społeczeństwa.

Jest godne podkreślenia, że w momencie przystąpienia do Unii Europejskiej, a więc w 2004 roku, Polska (ex aequo z Litwą) była krajem, w którym zasięg biedy i wykluczenia społecznego wśród dzieci był największy wśród państw członkowskich i wynosił 48%, czyli nieomal co drugie polskie dziecko żyło w warunkach niesprzyjających jego rozwojowi. Po przystąpieniu do Unii sytuacja systematycznie się poprawiała, zbliżając nasz kraj w 2013 roku pod omawianym względem do średniej dla wszystkich krajów Unii (UE – 27,7%, Polska – 29,8%). Wówczas Polska znalazła się w czołówce państw, które najlepiej radziły sobie z biedą i wykluczeniem społecznym wśród dzieci, mimo zagrożeń wywołanych przez kryzys, jaki w tym czasie występował w wielu krajach europejskich [Warzywoda-Kruszyńska 2015]. Obserwowane w Polsce zmiany nastąpiły głównie w latach 2005–2008, „kiedy dochód narodowy szybko wzrastał, bezrobocie spadło i wystąpiła masowa emigracja, która znacząco zasiła budżety rodzin pozostających w kraju” [tamże]. Choć w latach 2012 i 2013 obniżył się PKB (odpowiednio o 1,6% i 1,4%), to w kolejnych latach PKB wzrastał przy zmniejszającej się stopie bezrobocia [CBOS 2017a]. Nic więc dziwnego, że autorzy badań CBOS realizowanych w 2017 roku stwierdzają na podstawie deklarowanych opinii respondentów, że „obecne oceny ogólnej sytuacji w kraju należą do najlepszych z dotąd rejestrowanych” [CBOS 2017b: 11]. Także z perspektywy lat zauważa się dokonujący się proces poprawy sytuacji „w wymiarze ekonomicznym, jak i szerzej definiowanej jakości życia Polaków” [Isański 2018: 26]. Szybciej niż w Polsce ubóstwo wśród dzieci malało jedynie w Rumunii, gdzie zanotowano spadek z 49,2% w 2016 roku do 41,7% w 2017 roku, czyli aż o 7,5 punktu proc. Mimo to Rumunia nadal jest krajem z największym odsetkiem dzieci zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem w całej Unii Europejskiej, który wynosi 31,8% [Pilewski 2018].

Zachodzące w Polsce zmiany w poziomie ubóstwa ukazują dane GUS. Przedstawiają one odsetki osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym między 2008 rokiem a 2016 rokiem z uwzględnieniem liczności dzieci na utrzymaniu. Dane z 2008 roku pozwalają podkreślić, że zagrożenie ubóstwem obejmowało ponad 30% polskich gospodarstw domowych/rodzin, a najtrudniejsza sytuacja występowała w rodzinach

wielodzietnych, oraz wskazują, że poziom zagrożenia w tych rodzinach był dwukrotnie wyższy niż w rodzinach z jednym dzieckiem [GUS 2009].

W tej sytuacji szczególną uwagę zwrócono na powiązanie ubóstwa z dietnością i potrzebą podjęcia działań na rzecz rodzin z dziećmi. Założono więc, że „skuteczniej do źródeł koncentracji ubóstwa w rodzinach wielodzietnych może docierać polityka państwa wyrównująca szanse edukacyjne i zawodowe” [Wiśniewski 1999: 245]. W związku z tym i w związku z realizacją strategii Europa 2020¹ we wszystkich krajach Unii, w tym w Polsce, należało określić podstawowe kierunki działania. W Polsce działania ukierunkowane na pomoc rodzinie zostały zawarte w ustawie z dnia 11 lutego 2016 roku o pomocy państwa w wychowaniu dzieci ogłoszonej w Dzienniku Ustaw z 2016 roku [Ustawa 2016] w formie tzw. świadczenia wychowawczego. Jego celem „jest częściowe pokrycie wydatków związanych z wychowaniem dziecka, w tym z opieką nad nim i zaspokojeniem jego potrzeb życiowych” (art. 4.1). Działania ustawy funkcjonują w świadomości społecznej jako program Rodzina 500+.

Okazało się, że korzystna sytuacja gospodarcza Polski w latach 2015–2019, wyrażająca się wysokim wskaźnikiem wzrostu PKB i bezprecedensowo niską stopą bezrobocia oraz prosocjalne, ustawowe działania rządu skierowane do rodzin przyczyniły się do dalszego zmniejszania zasięgu ubóstwa i wykluczenia społecznego wśród dzieci. W 2018 roku stopa biedy i wykluczenia społecznego wśród dzieci wynosiła w Polsce 17,7% i była niższa o 5,7 punktu proc. niż średnio w UE (23,4%). W tym to roku Polska znalazła się więc na 6. miejscu wśród państw unijnych, w których zasięg biedy i wykluczenia społecznego wśród dzieci był najmniejszy [Pilewski 2018].

Efekty programu Rodzina 500+

Badania GUS porównujące dochody i warunki życia w 2015 roku i 2016 roku (a więc przed wprowadzeniem i po wprowadzeniu ustawy) wykazały ogólną poprawę sytuacji materialnej gospodarstw domowych, a szczególnie spadek zasięgu skrajnego ubóstwa z 6,5% osób do 4,9%. Odnotowano to zwłaszcza w gospodarstwach domowych z dziećmi w wieku 0–17 lat, w których spadek zasięgu skrajnego ubóstwa wyniósł z 8% do poniżej 6% [GUS 2017: 6]. Największe zmiany odnotowano w rodzinach wielodzietnych (z trojgiem lub większą liczbą dzieci), w których zasięg ubóstwa zmniejszył się z 16,7% w 2015 roku do 9,9% w 2016 roku, czyli

¹ Ograniczenie biedy i wykluczenia społecznego w państwach członkowskich Unii o 20 mln zostało ustalone jako jeden z pięciu celów strategicznych na lata 2010–2020.

o 6,8 punktu proc. Kolejną poprawę odnotowano w analizach opublikowanych w 2020 roku, pięć lat od początku realizacji programu, a więc już w czasie, gdy działał program Rodzina 500+ poszerzony o świadczenia obejmujące wszystkie dzieci w rodzinie w wieku 0–17, a nie jak na początku, gdy świadczenia pomijały pierwsze dziecko. Wprawdzie zmiany były nieco mniej spektakularne, jednak „w porównaniu z 2018 rokiem o 1,5 p.proc. spadł zasięg ubóstwa skrajnego w gospodarstwach domowych z 1 dzieckiem poniżej 18 roku życia, a w gospodarstwach z co najmniej trojgiem dzieci o ok. 3 p. proc.” [GUS 2020]. Podobnie jak między 2015 rokiem i 2016 rokiem nastąpiło kolejne ograniczenie ubóstwa w rodzinach/gospodarstwach domowych z dziećmi będącymi na utrzymaniu niezależnie od ich wieku, a zwłaszcza w rodzinach z dziećmi poniżej 18. roku życia. Jednocześnie największe ograniczenie ubóstwa wystąpiło w rodzinach wielodzietnych. Szczegółowe dane przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Zasięg ubóstwa skrajnego w gospodarstwach domowych z dziećmi na utrzymaniu w latach 2018–2019 (w %)

	Gospodarstwa domowe z dziećmi					
	ogółem			w wieku 0–17		
	2018	2019	różnica	2018	2019	różnica
Z 1 dzieckiem	1,9	1,0	–0,9	5,5	4,0	–1,5
Z 2 dzieci	2,5	1,9	–0,6	5,6	5,1	–0,4
Z 3 i więcej	7,0	5,0	2,0	9,7	6,8	–2,9

Źródło: GUS [2020].

Odnosząc się do danych statystycznych obejmujących obiektywne dane o zasięgu ubóstwa w rodzinach z dziećmi w poszczególnych latach, można zaobserwować występowanie pozytywnych tendencji w sytuacji polskich rodzin mających na utrzymaniu dzieci. Oczywiście, nie można tych zmian interpretować jednostronnie, zakładając, że jest to efekt wyłącznie działania programu Rodzina 500+. W analizowanych latach zmieniła się bowiem w Polsce sytuacja na rynku pracy, powoli, lecz systematycznie malało bezrobocie. Miały na to wpływ z jednej strony obserwowane korzystne zmiany sytuacji ekonomicznej w kraju (wzrost PKB), jak też procesy adaptacji Polaków do zmian i wypracowane przez społeczeństwo strategie radzenia sobie, oraz różnorodne działania w zakresie pomocy podejmowane przez lokalne ośrodki pomocy społecznej, centra pomocy rodzinie, Caritas, organizacje pozarządowe, fundacje, wolontariat. Pomoc ta na ogół miała charakter lokalny i ukierunkowany na konkretne rodziny, które znalazły się w trudnej sytuacji. Tymczasem program Rodzina 500+ był skierowany

do wszystkich rodzin mających dzieci w wieku 0–17 lat – bez względu na sytuację materialną. Jedynym warunkiem korzystania ze świadczeń było złożenie wniosku o przekazanie świadczenia.

Program działania na rzecz dzieci – opinie

Niezależnie od interpretacji danych statystycznych dotyczących poprawy materialnej sytuacji rodzin należało się zastanowić, w jaki sposób przedstawiane są trendy ograniczenia biedy w badaniach opinii publicznej oraz w innych opublikowanych badaniach, a także czy poprawa sytuacji materialnej rodzin łączona jest ze świadczeniami 500+ oraz w jaki sposób świadczenia te są wykorzystane przez rodziny uczestniczące w badaniach.

Analiza wyników reprezentatywnych dla Polski badań CBOS oraz pogłębionych wywiadów kwestionariuszowych przeprowadzonych wśród celowo dobranych 23 rodzin² korzystających z funduszu 500+ [Mendryk i in. 2020] pozwalają wskazać, w jaki sposób zarządzane są fundusze 500+ w tych rodzinach i na ile, podobnie jak wskazują na to prowadzone badania [CBOS 2018, 2019], są przeznaczane na budowanie kapitału ludzkiego młodego pokolenia, jako formy aktualnego i przyszłego przeciwdziałania wykluczeniu. Niewątpliwie cytowane wcześniej wyniki GUS uświadamiają poprawę sytuacji materialnej wielu rodzin z dziećmi do 17. roku życia. Również ostatnie badania CBOS przeprowadzone w kwietniu 2021 roku po pięciu latach realizacji programu Rodzina 500+ pozwoliły ocenić, że zdaniem badanych program przyczynił się do poprawy poziomu życia rodzin w Polsce. Opinię taką wyraziło 73% Polaków, przy 24% przeciwnych programowi. Zarówno w ostatnich, jak i wcześniejszych badaniach CBOS opinie różnicowało poparcie dla partii politycznych, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania i stosunek do wiary [CBOS 2021: 4]. Wyższe poparcie programu deklarowane było przez zwolenników PiS, osoby o niższym wykształceniu, mieszkańców wsi i osoby praktykujące.

Było jednak istotne, czy badane rodziny faktycznie angażują uzyskane świadczenia w poprawę jakości życia i przyszłość dzieci oraz jak oceniają znaczenie funduszu Rodzina 500+ przeznaczanego dla dzieci przy uwzględnieniu trzech okresów: sytuacji aktualnej, sytuacji w okresie najbliższych kilku lat i w dalszej przyszłości. Okazało się, że aktualnie:

- fundusz pozwala na zlikwidowanie różnic i wyrównywanie standardów codziennego życia dzieci i ich rodzin w środowisku, w którym

² Zmienną było miejsce zamieszkania (miasto, wieś) i liczba dzieci w rodzinie (od 1 do 7).

żyją³: *Bo możemy kupować rzeczy lepszej jakości, dodatkową odzież (proszę zapisać, że w Lidlu, to nie dotyczy jakiejś drogiej odzieży) (2 dzieci); [dzieci] nie muszą się wstydzić przed kolegami (3 dzieci); mogą uczestniczyć w wielu aktywnościach, jak rówieśnicy (7 dzieci); [dziecko] może iść do kina, a ja tak już nie oszczędzam na jedzenie [jak poprzednio] (3 dzieci);*

- umożliwia dostęp do wyższych standardów edukacji: *najlepsze przedszkole (4 dzieci); droższe, ale lepsze zajęcia dodatkowe (5 dzieci); w tym też wysłanie dziecka na naukę w prywatnej szkole (1 dziecko);*
- jest inwestycją w aktywność fizyczną i zdrowie dzieci, ponieważ świadczenia programu zwiększają pulę środków, które mogą być przeznaczone na profilaktykę i leczenie, gdy dzieci chorują: *jak zachorowały, to chodziliśmy prywatnie do dobrego pediatry (2 dzieci).*

Nieco inaczej rodziny postrzegają znaczenie funduszu w nieodległym czasie i w dalszej przyszłości.

Generalnie uwzględniają dodatkowo elementy kapitału osobistego, jakie dzięki edukacji osiągną ich dzieci: *wykształcenie, umiejętności nabyte, sprawność fizyczna (7 dzieci), a w konsekwencji: studia i zwiększone szanse na rynku pracy. Zatem według rodziców pozyskiwane świadczenie 500+ to:*

- przyszła/dalsza inwestycja w edukację – *ze względu na poprawę sytuacji materialnej będzie za co zapłacić za stancję, gdy zechce pójść do dobrego liceum, potem na studia (2 dzieci), to są i będą dodatkowe pieniądze na kształcenie (1 dziecko). Nawet wówczas, gdy po ukończeniu 18. roku życia, zgodnie z ustawą nie będą już uzyskiwać świadczenia, to dzięki aktualnym oszczędnościom będzie można [sfinansować] na przykład studia poza miejscem zamieszkania (5 dzieci), jak również zapewnić ich utrzymanie podczas studiów poza miejscem zamieszkania (2 dzieci).*

Jednak w kwestii przyszłego znaczenia funduszu pojawiają się:

- obawy dotyczące jego trwałości: *nie wiadomo jak długo program będzie funkcjonował (2 dzieci);*
- przekonanie, że dzieci będą musiały w przyszłości spłacać uzyskane aktualnie fundusze: *To na pewno nie wpływa dobrze na budżet, więc podatki będą coraz wyższe, więc moje dzieci będą płacić za ten socjal (3 dzieci). Okazuje się także, że:*
- sygnalizowane są nowe problemy rodziny, w związku z roszczeniowymi postawami nastolatków: *U koleżanki córka robi awantury, trudno jej odmówić kupowania czegokolwiek, bo od razu powołuje się na „jej” pieniądze z 500+. W niektórych domach praktycznie nie ma odmowy kupowania czegoś dzieciom (nastolatkom), albo przestały istnieć, albo doprowadza to do awantur i pogarsza sytuację między rodzicami a dziećmi (3 dzieci).*

³ W nawiasach podano liczbę dzieci w rodzinie.

Uwagi końcowe

Mimo uwag krytycznych wobec rządowego programu Rodzina 500+ zgłaszanych przez część respondentów CBOS oraz na podstawie cytowanych pogłębionych badań wśród rodzin korzystających z programu można – odwołując się do danych GUS, a więc danych obiektywnych – wskazać konkretne pozytywne zmiany, jakie zaszły w sytuacji rodzin mających na utrzymaniu dzieci. Najważniejszym celem, na jaki rodzice przeznaczają pieniądze z funduszu 500+, jest edukacja. Okazało się to najczęściej wymienianym wydatkiem rodzin niezależnie od miejsca zamieszkania i liczby dzieci w wieku 0–17 lat na utrzymaniu. Choć rodzice aktualnie wydają fundusze głównie na edukację, to także nieliczni, którzy 500 zł lub ich część oszczędzają, w dłuższej perspektywie przewidują ich przeznaczenie na przyszłe studia dzieci. Można więc stwierdzić, że według ocen badanych rodziców pieniądze zarówno dają możliwość wyrównania wcześniejszych deficytów materialnych rodziny, a pośrednio też dzieci (ograniczają deficyty standardów życia), jak i zwiększają możliwości uczestniczenia w edukacji, uprawiania sportu i uczestnictwa w kulturze, czyli dają podstawy budowania kapitału osobistego, tak istotnego dla przyszłości i rozwoju pokolenia dzieci i nastolatków. Można też potwierdzić, że program Rodzina 500+ wspiera rodziny, a w związku z tym realizuje strategię Europa 2020, której celem było przeciwdziałanie wykluczeniu i dążenie do aktywizacji rodziców w budowaniu kapitału osobistego dzieci, a w przyszłości kapitału osobistego całego pokolenia, które zostało wsparte poprzez program Rodzina 500+. Jest więc inwestycją w kapitał ludzki polskiego społeczeństwa.

294

Literatura

- Becker G.S. [1962], *Investment in Human Capital: a Theoretical Analysis*, „Journal of Political Economy”, Vol. 70(5), London: Sage, s. 9–49.
- Becker-Pestka D., Kubiński G., Łojko M. [2017], *Różne obszary wykluczenia społecznego w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Wrocław: Exante.
- Beskid L. [1996], *Potoczna percepcja biedy w Polsce 1989–1995*, [w:] S. Golinowska (red.), *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, s. 135–145.
- Bunio-Mroczek P., Grotowska-Leder J. (red.) [2018], *Investing in Children, Innovative Solutions to Improve Children's Well-Being*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- CBOS [2016], *Spółeczeństwo obywatelskie w Polsce* A. D. 2016, „Opinie i Diagnozy”, nr 35, Warszawa.
- CBOS [2017a], *Rodzina plus. Sytuacja polskich rodzin i oceny polityki prorodzinnej*, „Opinie i Diagnozy”, nr 37, Warszawa, s. 66–77.
- CBOS [2017b], *Czy żyje nam się lepiej. Opinie o gospodarce, rynku pracy i własnej sytuacji materialnej*, „Opinie i Diagnozy”, nr 40, Warszawa.
- CBOS [2021], *Program Rodzina 500 plus po pięciu latach funkcjonowania*, „Komunikat z badań”, nr 29, Warszawa.
- Czapiński J., Panek T. (red.) [2003–2019], *Diagnoza Społeczna. Warunki i jakość życia Polaków*, raporty, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, www.diagnoza.com (dostęp: 09.05.2021).
- Długosz P. [2017], *Strategie życiowe młodzieży na pograniczu polsko-ukraińskim*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Eurostat [2020], *Children at risk of poverty or social exclusion*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Children_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion (dostęp: 09.05.2021).
- Frąckiewicz L. [2005], *Wykluczenie społeczne w skali makro i mikroregionalnej*, „Prace Naukowe. Akademia Ekonomiczna w Katowicach”, s. 11–26.
- Frieske K. [1996], *Bieda – miary i interpretacje*, [w:] S. Golinowska (red.), *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, s. 226–238.
- Grabowska I. [2019], *Otwierając głowy. Migracje i kompetencje społeczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Grotowska-Leder J. [2002], *Fenomen wielkomiejskiej biedy. Od epizodu do underclass*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grotowska-Leder J. [2009], *Enklawy biedy jako przedmiot socjologii ubóstwa – aspekty teoretyczne i empiryczne*, [w:] L. Gołdyka, I. Machaj (red.), *Enklawy życia społecznego. Kontynuacje*, Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, s. 149–173.
- Grotowska-Leder J. (red.) [2014], *Więzi społeczne, sieci społeczne w perspektywie procesów inkluzji i wykluczenia społecznego*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grotowska-Leder J., Faliszek K. (red.) [2005], *Ekskluzja i inkluzja. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- GUS [2009], *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w roku 2008*, [w:] *Budżety gospodarstw domowych w 2008 r.*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/wz_budzet_y_gospodarstw_domowych_w_2008.pdf (dostęp: 09.05.2021).
- GUS [2017], *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w roku 2016*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2016-r-14.4.html> (dostęp: 09.05.2021).
- GUS [2019], *Kapitał ludzki w Polsce w latach 2014–2018*, Warszawa–Gdańsk: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/>

inne-opracowania/inne-opracowania-zbiorcze/kapital-ludzki-w-polsce-w-latach-2014-2018,8,7.html (dostęp: 09.05.2021).

GUS [2020], *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w roku 2019. (Na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych)*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/14/7/1/zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2019_r.pdf (dostęp: 09.05.2021).

Isański J. [2018], *Dziethość jako element życia społecznego we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Opuscula Sociologica”, nr 1, s. 25–35.

Jabłoński Ł. [2016], *Znaczenie inwestycji w kapitał ludzki dla zmian nierówności dochodowych w krajach europejskich na początku XXI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

Janicka K. [2000], *Deprywacja potrzeb – nowy wymiar zróżnicowania społecznego?*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder (red.), *Ryzyka transformacji systemowej (na przykładzie Łodzi)*, Łódź: Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, s. 177–200.

Komisja Europejska, *Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* /* COM/2010/2020 końcowy */

Królikowska J. [2004], *Socjologia dobroczynności. Zarys problematyki biedy i pomocy na tle doświadczeń angielskich*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

Mach B.W. [2003], *Pokolenie historycznej nadziei i codziennego ryzyka. Społeczne losy osiemnastolatków z roku 1989*, Warszawa: ISPP PAN.

Mendryk I., Kawczyńska-Butrym Z., Oleszko-Kurzyna B. [2020], *Gospodarstwa domowe z 500+ w procesie rozwoju kapitału ludzkiego. Wybrane problemy ekonomiczne i socjologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.

Mikołajczyk-Lerman G. [2013], *Miedzy wykluczeniem a integracją – realizacja praw dziecka niepełnosprawnego i jego rodziny. Analiza socjologiczna*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Orłowska M. (red.) [2005], *Skazani na wykluczenie*, Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej.

Pilewski P. [2018], *Polska z największym spadkiem do najniższego poziomu w historii. Eurostat podał dane o dzieciach zagrożonych ubóstwem*, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl/finanse/ubostwo-dzieci-w-polsce-historyczny-spadek-dane-eurostatu/0p9prqn> (dostęp: 09.05.2021).

Szarfenberg R. [2006], *Marginalizacja i wykluczenie społeczne. Wykłady*, 31, Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego.

Ustawa z dnia 11 lutego 2016 roku o pomocy państwa w wychowaniu dzieci, Dz.U. z 2016 r. poz. 195.

Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) [1998], *Żyć i pracować w enklawach biedy*, Łódź: Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego.

Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) [1999], *(Żyć) Na marginesie wielkiego miasta*, Łódź: Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego.

- Warzywoda-Kruszyńska W. [2012], *Wprowadzenie*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 5–11.
- Warzywoda-Kruszyńska W. [2015], *Bieda, wykluczenie społeczne, deprywacja materialna i mieszkaniowa wśród dzieci i młodzieży w Polsce (w dziesięciolecie przynależności do Unii Europejskiej)*, [w:] E. Giermanowska, M. Raclaw, M. Rymśa (red.), *Kwestia społeczna u progu XXI wieku*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 184–196.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Kośmicki E., Januszek H. (red.) [2001], *Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-demograficznych w Polsce. Socjologiczne, ekonomiczne i polityczne aspekty problemu*, Poznań: Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
- Wiśniewski M. [1999], *Dzieci w polskim systemie podatku dochodowego*, [w:] B. Balcerzak-Paradowska (red.), *Sytuacja dzieci w Polsce w okresie przemian*, Warszawa: Komitet Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN, s. 223–245.
- Ziółkowski M. [2000], *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego: teorie, tendencje, interpretacje*, Poznań: Wydawnictwo Humaniora.

Problems of social exclusion – the context of child poverty prevention

Summary

Social exclusion is a social issue coexisting with poverty and arising as a result of deficits, limited opportunities and resources of individuals, families or social groups. The importance of human capital in overcoming exclusion and the goals adopted in the European Union countries in the Europe 2020 Strategy were referred. Child poverty turned out to be a burning issue in all EU States. The Polish solution of the child poverty is Rodzina 500+ [*Family 500+*] program addressed to families with dependent children aged 0–17. The chapter presents the data of Central Statistics Office covering the years of the program functioning which show a reduction in extreme poverty in families with children, as well as opinions of CBOS respondents and parents benefiting from the program. Declarations and purposes of spending the money, major changes in the family situation as well as doubts about the future of the program were indicated.

Keywords: social exclusion, child poverty, Family 500+ program